

УДК 811.161.2'367

ФУНКЦІОНУВАННЯ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА

Світлана Бузько

*Криворізький державний педагогічний університет
Kryvyi Rih State Pedagogical University
пр. Гагаріна, 54, Кривий Ріг, 50086, Україна
buzko.svitlana2408@gmail.com*

Бузько С. Функціонування складних речень у поетичному мовленні Василя Симоненка

У статті проаналізовано формально-граматичну структуру і функціонально-стилістичний потенціал складних речень, уживаних у поетичних творах Василя Симоненка. Описано особливості використання складносурядних речень, складнопідрядних, складних безсполучникових, складних синтаксичних конструкцій (речень із різними видами зв'язку). Доведено, що складні речення є активно вживаним компонентом поетичного синтаксису письменника; не лише забезпечують зв'язок окремих структурних елементів поетичного тексту, сприяючи його загальній цілісності, а й посилюють образність та експресивність художнього мовлення, допомагають авторові відтворити багатий внутрішній світ ліричного героя, донести до читача ідейний зміст віршованого твору.

Ключові слова: складне речення, предикативна частина, образність, експресивність.

Buzko S. Functioning of complex sentences in Vasyl Symonenko's poetic language

The formal-grammatical structure and functional-stylistic potential of compound and complex sentences used in Vasyl Symonenko's poetic works are analyzed. In particular, the peculiarities of the author's use of compound sentences, complex sentences, compound-complex sentences are described. It is proved that compound and complex sentences are an actively used component of Vasyl Symonenko's poetic syntax; they provide a connection between different structural elements of the poetic text, promoting its cohesion, and they also enhance the imagery and expressiveness of poetic language, help the author to represent the rich inner world of the character, convey the main idea of the poem to the readers.

Compound and complex sentences in Vasyl Symonenko's poems perform not only the functions of creating imagery but text production function. They provide semantic and structural connection between different elements of the text and contribute to the implementation of such important features as coherence, consistency and cohesion of the text. All of the described types of sentences enrich

the imagery of poetic language, emphasize the depth of thoughts, help to convey the essence of poetic texts.

Key words: compound sentence, complex sentence, clause, imagery, expressiveness.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Особливості функціонування різних типів складних речень у художніх текстах виступають предметом наукового аналізу в дослідженнях багатьох авторів. Проте стосовно лінгвістичного статусу складних речень і досі немає однастайності у вітчизняному мовознавстві. Тривалий час складні речення трактували як об'єднання простих речень услід за російськими мовознавцями П. Фортунатовим, О. Шахматовим та О. Пешковським. Однак В. Виноградов зауважував, що частини складного речення лише за своєю зовнішньою будовою подібні до простих речень, натомість складне речення являє собою єдине інтонаційне і смислове ціле. У зв'язку з цим підходом українські лінгвісти Л. Булаховський, Б. Кулик та інші також почали відзначати, що частини складного речення назвати простими реченнями можна лише умовно. Хоч у другій половині ХХ ст. почала повертатися тенденція до тлумачення складного речення як поєднання простих речень; зокрема, у російській академічній граматиці стверджується, що складне речення – це граматично оформлене сполучення речень [Grammatika / Грамматика 1970].

Українські мовознавці (І. Вихованець, А. Медушевський та інші) специфіку складних речень убачають насамперед у його комунікативній будові, розглядаючи складне речення у формально-граматичному, семантичному й комунікативному аспектах [Vyhovanets / Вихованець 1993].

Нині більшість учених визначають складні речення як синтаксичні конструкції, що складаються з двох і більше предикативних частин, пов'язаних відповідним синтаксичним зв'язком (сурядним, підрядним чи безсполучниковим), і являють собою семантичну та комунікативну єдність [Shulzhuk / Шульжук 2004 : 209]. Отже, частини складних речень не виступають окремими комунікативними одиницями й, відповідно, не мають смислової та інтонаційної завершеності.

Тільки все складне речення повністю, усі його частини загалом можна розглядати як самостійну структурну й комунікативну одиницю, що є засобом формування й передачі інформації. Частини складного речення можна назвати простими реченнями лише умовно, оскільки смислова та інтонаційна завершеність властива складному реченню загалом.

Дискусійним залишається й питання класифікації складних речень. Найбільш усталеною у вітчизняному мовознавстві є традиція класифікувати складні речення залежно від того, якими засобами зв'язку поєднані між собою предикативні частини. За цим критерієм усі складні речення поділяють на сполучникові та безсполучникові. Речення, предикативні частини яких поєднуються між собою за допомогою сполучників чи сполучних слів, називають сполучниковими; вони, зі свого боку, поділяються на два структурно-семантичні різновиди: складносурядні речення (предикативні частини поєднані в одне структурно-семантичне, інтонаційне й комунікативне ціле сполучниками сурядності) та складнопідрядні речення (предикативні частини поєднані в одне структурно-семантичне, інтонаційне й комунікативне ціле сполучниками підрядності). Безсполучниковими називають складні речення, предикативні частини яких поєднуються між собою лише за допомогою інтонації та відповідних розділових знаків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Синтаксис поетичних текстів доволі часто потрапляє в коло наукових інтересів багатьох вітчизняних лінгвістів. Так, загальні питання синтаксичної організації поетичних творів розглядали С. Єрмоленко [Yermolenko / Єрмоленко 1969] та А. Загнітко [Zahnitko / Загнітко 1999]. Функціонування складних речень у творчості окремих митців досліджували Т. Вавринюк (Василь Симоненко) [Vavryniuk / Вавринюк 2011], О. Грановська (Ліна Костенко) [Hranovska / Грановська 1993], Н. Грипас (Павло Грабовський) [Hrypas / Грипас 2001], А. Поповський (Микола Кузьменко) [Popovskiy / Поповський 2011], О. Тележкіна (Ліна Костенко) [Telezhkina / Тележкіна 2016], І. Уздиган (Леонід Глібов) [Uzdyhan / Уздиган 1988] та багато інших. Проте, незважаючи на значну кількість наукових публікацій подібної тематики, питання репрезентації складних

речень у віршованих текстах не втрачає своєї актуальності. Особливості функціонування різних типів складних речень у поетичному мовленні, як і сам лінгвістичний статус цих мовних одиниць, потребують більш детального й ґрунтовного вивчення. Нашу увагу привернули в цьому аспекті твори визнаного класика української літератури, видатного поета-шістдесятника Василя Симоненка.

Метою запропонованої праці став аналіз формально-граматичної організації та функціонально-стилістичного потенціалу різних типів складних речень у поетичних творах Василя Симоненка; джерельною базою послугувала збірка “Вибране” [Symonenko / Симоненко 2002].

Виклад основного матеріалу дослідження. У поетичних творах Василя Симоненка широко представлені всі структурні типи складних речень – складносурядні, складнопідрядні, складні безсполучникові, речення з різними видами зв’язку.

Серед складносурядних речень переважають двокомпонентні конструкції з єднальними та протиставними семантико-синтаксичними відношеннями; окремі предикативні частини інколи ускладнені, як-от у наступному уривку спостерігаємо ускладнення першої частини однорідними присудками: *Деся вітер грає на віолончелі, / Морозні пальці приклада до скла, / І ти одна в зажуреній оселі / Задрібно схилилась до стола* (9, с. 26).

Подколи складносурядні речення розташовані одне за одним; як правило, такий прийом допомагає автору створювати розгорнуті метафори, що значно посилює виразність, емоційність та експресивність поетичних рядків, напр.: *Били блискавки ще тривогу, / Розтинаючи небосхил, / І веселка тобі під ноги / Опустилась, чудна, без сил. // Довго вітер уперто віяв, / Але чомусь і він тепер, / Зазирнувши тобі під вії, / У волоссі твоєму вмер* (9, с. 46).

Певну роль у цьому уривку відіграють також елементи, які ускладнюють формально-граматичну структуру окремих предикативних частин – відокремлені поширені обставини, виражені дієприслівниковими зворотами (*розтинаючи небосхил; зазирнувши тобі під вії*), та відокремлене непоширене

постпозитивне означення (*чудна*). Ці ускладнювальні компоненти сприяють стрункості та ритмічності віршового мовлення, допомагаючи авторові більш чітко та влучно відтворити думку.

Подеколи в поезії Василя Симоненка натрапляємо на трикомпонентні складносурядні речення, одна з предикативних частин яких здебільшого теж ускладнена, напр.: *Минула ніч, і сонце білогриве / Несе на тросі огненному день, / І блискітки, швидкі та метушливі, / Стрибають на асфальті де-не-де* (9, с. 80). Третя предикативна частина цього речення ускладнена однорідними відокремленими означеннями, що теж сприяє чіткій ритмічній організації поетичного тексту, його метафоричності та образності.

З-поміж різних типів складнопідрядних речень найактивніше автор використовує багатокомпонентні конструкції з однорідною супідрядністю; такі синтаксичні побудови допомагають більш точно і влучно відтворити авторський задум, гармонійно поєднуючи точність та емоційність мовлення, напр.: *Я не знайшов тут тих, / кому імення – люди, / хто хлюпав у життя / із серця чистоту, / хто з світу обскрібав, / немов луску, огуду, / прожектором думок / розгонив темноту* (9, с. 13).

У ряді випадків підрядні частини подібних конструкцій передують головній частині, що якоюсь мірою ще більше посилює загальне емоційно-експресивне звучання твору, напр.: *Коли б усі одурені прозріли, / Коли б усі убиті ожили, / То небо, від прокльонів посіріле, / Напевно б, репнуло від сорому й хули* (9, с. 14). Частково емоційно-експресивне навантаження створюється завдяки ускладнювальним компонентам. У наведеному уривку головна частина речення, яка знаходиться в постпозиції, ускладнена відокремленим поширеним означенням, вираженим дієприкметниковим зворотом (*від прокльонів посіріле*), вставним словом (*напевно*) і однорідними невідокремленими обставинами причини (*від сорому й хули*).

Окрім речень із супідрядністю, поет послуговується й багатокомпонентними складнопідрядними реченнями з послідовною підрядністю, які також допомагають відтворити багатий внутрішній світ ліричного героя, його емоції та переживання, напр.: *І здається, що я володію / Віковичним*

секретом краси / Лиш тому, що я розумію / Загадкові твої ікси (9, с. 59). Перша (головна) предикативна частина в наведеному прикладі співвідноситься з односкладним безособовим непоширеним реченням, друга – це підрядна з'ясувальна частина (яка водночас є головною відносно наступної, третьої, частини), а третя – підрядна причини. Послідовна підрядність у цьому разі сприяє стрункості та логічній послідовності поетичного мовлення.

Складні безсполучникові речення, які використовує письменник, – це переважно багатокомпонентні конструкції відкритої структури, напр.: *Рідко, нене, згадую про тебе, / Дні занадто куці та малі, / Ще не всі чорти втекли на небо, / Ходить їх до біса по землі* (9, с. 33). Як і решта типів складних речень, складні безсполучникові конструкції посилюють загальне емоційно-експресивне звучання поетичних рядків, а також у ряді випадків підкреслюють філософське звучання лірики Василя Симоненка, напр.: *У кожного Я є своє ім'я, / На всіх не нагримаси грізно, / Ми – це не безліч стандартних “я”, / А безліч всесвітів різних* (9, с. 101).

Як зазначає Т. Вавринюк, стилістичні особливості безсполучникових складних речень полягають у тому, що вони недостатньо чітко виражають характер відношення між частинами і приховують у собі великі експресивні можливості, оскільки в них більшої значимості набуває інтонація як основний засіб зв'язку між частинами. Реалізацію експресивно-стилістичного потенціалу складних безсполучникових речень у творчості Василя Симоненка дослідниця описала на прикладі збірки “Лебеді материнства”, довівши, що аналізовані конструкції – “стилістично виразні, семантично місткі, легкі й яскраві, структурно різноманітні”, а тому “задовольняють складні й різноманітні семантико-стилістичні вимоги” [Vavryniuk / Вавринюк 2011 : 562].

Однак найактивніше, за нашими спостереженнями, поет послуговується складними реченнями з різними видами зв'язку, які більшість вітчизняних лінгвістів визначають як складні синтаксичні конструкції. Доволі широко репрезентовані у творчості Василя Симоненка трикомпонентні складні речення,

побудовані за різними моделями. Наприклад, конструкції із сурядним і підрядним зв'язком: *І хочеться / Бути дужим, / І хочеться так любить, / Щоб навіть каміння байдуже / Захотіло ожити / І жити!* (9, с. 18).

Особливого експресивного забарвлення набувають рядки, у яких подібні за формально-граматичною будовою складні речення з сурядним і підрядним зв'язком розташовуються поряд, одне за одним, увиразнюючи й структуруючи поетичний текст, напр.: *Ти до мене прийшла не із казки чи сну, / І здалося мені, що стрічаю весну. / Ти явилась мені – і здалося, що світ / Помолодшав навколо на тисячу літ* (9, с. 66).

Не менш уживаними в поезії Василя Симоненка є речення з підрядним і безсполучниковим зв'язком між предикативними частинами, напр.: *Всі образи й кривди до одної / Я тобі забуду і прощу – / Жду твоєї ласки хоч малої, / Як земля у спеку жде дощу* (9, с. 55).

В окремих подібних випадках одна з предикативних частин переривається іншою, як у наступному прикладі, де перша частина переривається підрядною означальною, що загалом увиразнює ритмомелодіку вірша, сприяючи чіткості та влучності висловлення: *Вростаю у небо високе, / Де зорі – жовті джмелі, / І чую: пульсують соки / У тіло моєї землі* (9, с. 31). Особливе смислове навантаження й емоційно-експресивне забарвлення в подібних випадках з'являється завдяки ускладненню речення звертанням, напр.: *О земле жорстока й мила, / Ковтнула ти їхні дні – / Усе, що вони любили, / Віддай долюбить мені!* (9, с. 31).

Також зафіксовано синтаксичні одиниці з сурядним і безсполучниковим зв'язком між компонентами: *Скромна праця моя – / то не пишна окраса, / але в тому, їй-богу, / не бачу біди – / щось у мене було / і від діда Тараса, / і від прадіда – / Сковороди* (9, с. 20).

Окрім описаних типів складних речень, активно функціонують і складні синтаксичні конструкції з усіма трьома видами зв'язку – сурядним, підрядним та безсполучниковим (недиференційованим), напр.: *Я не йму тобі зовсім віри, / Як сумною побачу тебе, / Небо в сутінь буває сірим, / А насправді ж воно – голубе* (9, с. 42).

Складні синтаксичні конструкції в поезіях Василя Симоненка виконують не лише образотворчу, а також і текстотвірну функцію; вони забезпечують семантичний і структурний зв'язок окремих елементів тексту і сприяють реалізації таких його важливих ознак, як зв'язність, послідовність і цілісність. Багатокомпонентні речення з різними видами зв'язку органічно поєднуються в поетичних текстах Василя Симоненка з іншими видами складних речень, збагачують образність мовлення, підкреслюють глибину думки, допомагають відтворити ідейний зміст віршованих творів, напр.: *Не шукав я до тебе / ні стежки, ні броду, / бо від тебе узбіччям / ніколи не брів – / я для тебе горів, / український народе, / тільки, мабуть, / не дуже яскраво / горів. // Тільки, мабуть, не міг, / як болід, спалахнути, / щоб осяяти думкою / твоїй небозвід, / щоб устать, ніби зірка, / сіянням окута / твоїх подвигів гордих / й незлічених бід* (9, с. 20). Тут складна синтаксична конструкція з різними видами зв'язку вживається поряд із трикомпонентним складнопідрядним реченням з однорідною супідрядністю.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, складні речення є активно вживаним компонентом поетичного синтаксису Василя Симоненка. Автор використовує усі види складних синтаксичних одиниць – складносурядні речення, складнопідрядні, складні безсполучникові, а також складні синтаксичні конструкції, тобто речення з різними видами зв'язку. Усі аналізовані типи складних речень забезпечують семантичний і структурний зв'язок окремих елементів тексту і сприяють реалізації таких його важливих ознак, як зв'язність, послідовність і цілісність. Вони не лише забезпечують зв'язок різних структурних елементів поетичного тексту, сприяючи його загальній цілісності, а й посилюють образність та експресивність художнього мовлення, допомагають авторові відтворити багатий внутрішній світ ліричного героя, донести до читача ідейний зміст віршованого твору.

Література

1. Вавринюк Т. І. Стилістичні функції складних безсполучникових речень у поезії В. Симоненка. *Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. Кривий Ріг : КДПУ, 2011. Вип. 6. С. 556–562.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підруч. Київ : Либідь, 1993. 365 с.
3. Грамматика современного русского литературного языка. Москва : Наука, 1970. 767 с.
4. Грановська О. С. Складне речення в поезіях Ліни Костенко. *Сучасна філологія : проблеми, пошуки, розвідки*. Рівне, 1993. Вип. 1. С. 11–16.
5. Грипас Н. Я. Складні багатоконцентні речення з різними засобами і типами зв'язку в поетичному мовленні П. Грабовського : (формально-граматичний аспект). *Проблеми граматики і лексикології української мови*. Київ, 2001. С. 186–190.
6. Єрмоленко С. Я. Синтаксис віршової мови. Київ : Наукова думка, 1969. 94 с.
7. Загнітко А. П. Особливості сучасної української синтаксичної поетики. *Востоchnoукраинский лингвистический сборник*. Донецьк, 1999. Вип. 5. С. 284–297.
8. Поповський А. М. Поетичний синтаксис Миколи Кузьменка. *Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. Кривий Ріг : КДПУ, 2011. Вип. 6. С. 664–671.
9. Симоненко В. Вибране. Київ : Школа, 2002. 253 с.
10. Тележкіна О. О. Складне речення як художньо-виражальний засіб поетичного синтаксису Ліни Костенко (на матеріалі збірки “Мадонна перехресть”). *Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць*. 2016. Вип. 44. С. 77–83.
11. Уздиган І. М. Синтаксис байок Л. Глібова. *Культура слова*. 1988. Вип. 35. С. 66–70.
12. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : ВЦ “Академія”, 2004. 406 с.

References

1. Vavrynyuk T. I. Stylistychni funktsiyi skladnyh bezspoluchnykovykh rechen u poeziyi V. Symonenka. *Filolohichni studiyi. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universitetu*. Kryvyi Rih : KDPU, 2011. Vyp. 6. S. 556–562.
2. Vyhovanets I. R. Hramatyka ukrainsoi movy. Syntaksys : pidruch. Kyiv : Lybid', 1993. 365 s.
3. Grammatika sovremennoho russkogo literaturnogo yazyka. Moskva : Nauka, 1970. 767 s.
4. Hranovska O. S. Skladne rechennia v poeziiakh Liny Kostenko. *Suchasna filohohiia : problemy, poshuky, rozvidky*. Rivne, 1993. Vyp. 1. S. 11–16.
5. Hrypasy N. Ya. Skladni bahatokomponentni rechennia z riznymy zasobamy i typamy zviazku v poetychnomu movlenni P. Hrabovskoho : (formalno-

hramatychnyi aspekt). *Problemy hramatyky i leksykologhii ukrainskoi movy*. Kyiv, 2001. S. 186–190.

6. Yermolenko S. Ya. Syntaksys virshovoi movy. Kyiv : Naukova dumka, 1969. 94 s.

7. Zahnitko A. P. Osoblyvosti suchasnoi ukraïnskoi syntaksychnoi poetyky. *Vostochnoukraïnskiy lingvisticheskiy sbornik*. Donetsk, 1999. Vyp. 5. S. 284–297.

8. Popovskiy A. M. Poetychny syntaksys Mykoly Kuzmenka. *Filolohichni studiyi. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universitetu*. Kryvyi Rih : KDPU, 2011. Vyp. 6. S. 664–671.

9. Symonenko V. Vybrane. Kyiv : Shkola, 2002. 253 s.

10. Tieliezhkina O. O. Skladne rechennia yak khudozhno-vyrazhalnyi zasib poetychnoho syntaksysu Liny Kostenko (na materialii zbirky “Madonna perekhrest”). *Linhvistychni doslidzhennia : zb. nauk. prats.* 2016. Vyp. 44. S. 77–83.

11. Uzdyhan I. M. Syntaksys baiok L. Hlibova. *Kultura slova*. 1988. Vyp. 35. S. 66–70.

12. Shulzhuk K. F. Syntaksys ukrainskoi movy : pidruchnyk. Kyiv : VTs “Akademiia”, 2004. 406 s.

Стаття надійшла до редакції 01.09.2020 р.

Прийнята до друку 22.10.2020 р.